

Çağlarını Aşanlar :

JOHANN WOLFGANG VON GOETHE

(Frankfurt 1749 - 1832 Weimar)

Halil İbrahim GÖKTÜRK

"Güzellik çizgisinin en arıduru noktası, aşk çizgisi üstünde bulunandır. Onun bir yanında zayıflık, bir yanında güçlülük vardır. Aşk, güçle zayıflığın birleştikleri noktadadır."
"Bilim ve san'ata sahip olmak bir dine sahip olmaktır."

Bir Üstün İnsan

Yaşadığımız takvim yapıklarına bakılırsa, Türk aydınlarının çoğunluğu O'nu ilk kez bir "roman"la tanır. "Bir Dehanın Romanı", bir Türkün kristal âvize kalemiyle, Hasan Ali Yücel'in elinden çıkmış... Hem de ölümünün 100üncü yıldönümünde, solmaz bir çelenk armağanı olarak... Yani Goethe adı, basılan toprakla; zaman boyutlarına üçüncü bir boyut daha dikmiş üstün bir kişiliği simgeler. Nitekim Napoleon'la, ilkin Weimer'da görüşürler. Mağrur imparatorun, kendisini "İlk Alman trajedi şairi" olarak tanıtmalarına karşılık Goethe: "Ekselans, ülkemize haksızlık ediyorsunuz. Biz başka büyük adamlar da bulunduğunu sanıyoruz. Örneğin: Schiller, Lessing, Wieland gibi..." Görüşmeden ayrılırken Şair, egemen despot'a: "Voilà Un Homme = İşte Bir İnsan!" dedirtebilmiştir (1809).

Fransız Büyük Devriminden kırk yıl öncesi... Avru pa karasındaki dingin toplumların yaşam ortamında; ılık bahar cemreleri uçuşur, kır kokularında.. Lüks, görkem, güven çöştürür çevreyi.. Müzik konserleri, valsler, uzun etekli şuh kadın kahkahalarına karışır. Hepsisi de altın yaldızlı tahtların gölgesinde yaşarlar. Zamanın Almanyası yumuşak bir şefkatle, katı bir Prusya disiplininin oluşmaktadır.

Müzikde Haydn, Mozart, edebiyat ve felsefe-de Rousseau, Kant, Carlyle, Schopenhaur, Schiller san'at kubbesinin beneklerinden bir kaç... Özellikle Avru pa'nın tozpenbesi romantizm çağı.. Sanki baygın bir yazın aşk mevsimini andırır. İlle de o mevsimde "Sevgi herşeyi temizler" kuralı geçerli ve yaygındır. İşte böyle bir ortamın tam ortalarında bulur kendisini...

Bir Yıldızın Doğuşu

Baba kiralık bağlısı hukuk danışmanı.. Ana Frankfurt Belediye Başkanının kızı.. Oğulsa, Yüzyılın ortalarına doğru gezegenimize ayakbasan bir kutup yıldızı... Mosmor doğumu pek sancılı.. Ay'la çelişkili güneş burçları arasında kalakalivermiş... Yaşlı baba sert ve ciddi.. Ana yeni dokunmuş bir soylu kadifenin tazelik ve yumuşaklığında.. Çocuğun ilk hocası ve ders yönetmeni babasıdır. Özel hocaların verdiği derslerin bazısı şöyle:

Latince, Eski Grekçe, İbranice, İngilizce, Fransızca'dan sonra tarih, coğrafya, din, Doğa Bilimleri, Matematik, Güzel San'atlar ve binicilik gibi.. Dahası her istenilenin bulunduğu zengin bir kitaplık.. ve yıllar geçer.

Tek oğul yargıç babanın zoruyla hukuk öğrenimine yöneltilmiş, arzusu sorulmaksızın... Önce Leipzig sonra Strasbourg'dan hukuk doktoru diplomasını alır, sırf babasının gönlünü hoşnut etmek için... Ama o arada ilk sevgiyi Katchen'le tadar. Ayrıca piyasanın ünlü yazar ve düşünürlerinden haberdirdir de... (1770-1771).

Burada Goethe'nin tablosuna bir gözetsek yararlı olur: çağın modası şık bir giyim.. koyu kara kaşlar altında delici, etkili bir çift iri, koyu göz.. duyarlı, romantik kalın, kıvrımlı dudaklar.. Ortasında kemerli koç bir burun.. geniş alnın üstünde, düzgün taranmış saçlar, sanki adı konmamış bir taş gibi oturur. Sanırsın şans da kendini böyle bir görüntüyle ödüllendirmek istemiş...

Milyonla Werther'in Acıları

Genç avukatın içinde coşkulu bir ruh

kaynar. Frankfurt'un sevda bahçelerinde gezinir. Türlü çiçeklere konar, kalker, arılar ve kelebekler örneği. Çelişik arzu ve özlemlerinin karşısında nice trajediler yaşar. Hani dehalar kendilerini herkesten önce sezinlemezler mi? Zaten özmevlerini olgunlaştırmak için yakıcı sıcaklara da gerek yok mu ki? Tam o sıralardadır ki meslekdaşı ve arkadaşı Kestner'in nişanlısı Lotte Buff'a tutulur. Hani kendinden sonraki kuşakların da ağlayarak okudukları, "Genç Werther'in Acıları" var ya... İşte o bu aşkın çaresiz yangınının yıkıntılaridir. Belki soğumamış külleri hâlâ üstümüze serpilircesine.. Yine de sevgili Charlotte nişanlısıyla evlenir çocuk çocuğa karışır. O salt gerçek dramdır, sadece adları değişik. Sonu da yaşamdan aynen alınmıştır. Umutsuz vurgun gencin canına kıyışla noktlanır. Kitabı 4 haftada yazar (1774). Enikonu şairin tutarsız, çapraz davranışları ve topluma ters düşüşler sergilenir. Hatta mavi ceket, sarı yeşilli Werther modası alır, yürür. Sonunda Werther, platonik, yüce sevgisiyle canına kıyar. Ama Goethe kurtulur. Oysa 1773 güzünde dostu Röderer'e, "Deha bir insana taşlardan ve ağaçlardan canlı çocuklar yaratmazsa, o yaşam sevilmmez", yollu mektuplar yazıyordu ki, yaşamında yine din, ahlâk, yasa ve geleneklere aldırma, ölümsüz bir Werther'i simgeler. Çilginca duyguların, gemlenmez düşüncelerin eli hep yasak meyvelere uzanır.. tâ ki durulanadek... Müzik, şiir, aşk ateşli gençliğin kutsal kanatları... Werther'in yayını hemen yazarın adını dörtbir yana duyurur. Napoleon bile 7 kez okur. Araya pek çok şiir, dram kitapları girer. Hazla-hüzünün ortası yok gibi, yazıları dergilerde yayınlanır.

Weimar Sarayı

Weimar sarayı, doğanın yeşillik, ağaçlık, sulak bir köşesinde adeta masal ülkesini andıran bir köyde kurulmuştur. Küçük Weimar'ın Dük'ü, Büyük Frederik'in dul yeğeni Düşes Amalia'nın oğludur. Düşes iki oğlu, gelini ve uysal, çalışkan halkıyla mutlu yaşamaktadırlar. Çocuklarının eğitimini edip Wieland'la Yzb. Knebel üstlenirler. Dük kendisi gibi 18 yaşında bir başka Düşes'le evlidir. Bir de Barones von Stein'i unutmamalı.. Çünkü o kadın, ilerde Şairin ayaz gecelerini aydınlatan bir dolunay gibi ömür gölgesinin üstünden ayrılmayacaktır, çocuk çocuklarına karşın bile... Önü yaygın Werther yazarı işte bu sırada saray danışmanlığına çağırılır. Üstelik şair yaratılışlı genç Dük'le pek iyi anlaşır. Değişik bir deyişle siyasi prensle, san'at prensi saygın bir eşitlikle yanyana geliyor (1775). Bugün de hâlâ yaşayan ölmez eserlerinin doğum yeri, beşiği, mutlu Weimar'ın sağesen yılları böyle başlar.

"Iphigenie" yazılıp sahnelenir. Adım başında bayan Stein'in karmaşık ve sarmaşıklaşan sevgisi de uzun eteklerinin ardından filizlenir, durur...

Artık genç avukat "Von" ünvanıyla çeşitli Bakanlık ve Müdürlüklerle görevlendirilir. Yeni Bakan bu sınırsız çevreye ve halkına tüm gücünü harcar. Temsiller, konserler, balolar birbirini kovalar. "Wilhelm Tell" yazarı büyük şair dostu Schiller'i Jena Üniversitesine tarih hocası olarak atandırır. Uğraşları arasında hukuktan, San'ata ve hatta siyasete değin herşey vardır. Önceki Harz ve İsviçre gezilerini, uzun İtalya turu izler. Ne ki bu gezinti iki yıllık bir inceleme tatiline dönüşür. Latin ve Grek bilim, kültür ve san'atlarına doyamaz. Venedik, Napoli, Sicilya ve Roma'nın cennetle cehennem arasında bütün anlattıklarını dinler. Kendi fırsatıyla ilginç resimler yapar. Hasılı güneşli güney, puslu kuzey'i büyüler sanki.. Galiba "yalnızlık" en soylu ruhların kaçınılmaz bir alinyazgısı oluyor, derken bile firçalı şair gerçekte insana aşkıtır. İlerde Dük'le birlikte, Prusya güçleri safında Napoleon ordularına karşı savaşa katılıp yenilse de.. O yine bu kanlı devrim karşıtlığını, insanlığını bozmaz.

İnsanlığın Dramı FAUST

Kaçmak! Şairin huyudur. Leipzig'de Kat-chen'den, çevresinden, Sesenheim'de Frederika'nın önünden, Wetzlar'da Charlotte'un elinden. Weimar'da Stein'in gözünden, tek nişanlısı Jena'lı Minna Herzlieb'in yüreğinden savuştuğu gibi yine kaçmak!.. Ve yeniden taze sevgilere koşmak.. Ülkenin komşularından devrim yangınları bulaşsa da, yine şiirsel yaşamın kuralı sevmek olur. Şiirlerini, dramalarını ve Metamorfoz gibi bilimsel eserlerini, ne de sayıları dokuzu geçen sevgililerini sayacak değiliz. Yalnız Von Stein'a yazdığı mektupların toplamı 1700 ü aşar. Ancak eserlerinin içinde son doruk olan birini atlamak tablomuzu eksik, gedik bırakır. Altmış iki yıllık duyu, düşün, tasarı ve çabalarının diktığı anıt son Faust'tur. Gerçi Faust'un konusu eskilerdenberi bilinmektedir. Hatta Alman kukla tiyatrolarının belli bir halk oyunudur. Ama Goethe'den sonra bir daha yazılmadı. Varsın kanlı savaşlar taç ve tahtları çatırdatsın.. O dingin yarasında güzel, taze Christiane'in şen, şakrak şakırlarını dinlemektedir.. ki o sevgilisini 18 yıl sonra ancak nikâhına bağlar. Besbelli o bir sıradan adam değil.. O türler hangi sıra ölçülerine sığabilir? Biz yine Doktor Faust'a dönelim... Ömür boyu öğrenmeler ve kafa tutmalarla yaşamış bir doyumsuz doktor vardır. Soylu bir hakikat araştırmacı olarak ruhunu şeytanca bir pazarlıkla yine kör-şeytana satar. Mefisto adlı şeytan

Tanrıdan izinlidir. Doktorun amacı, onun yardımıyla bütün bilgileri, san'atları, dünyanın tüm hazinelerini ve zevklerini elde etmektir. ta sonunda kendini bir süre için Tanrı gibi duymak da ister. Serüven şeytanın elinden, gücünden geldiğince olanaklaşmaktadır. Birlikte tüm yeryüzünü dolaşırlar. Keskin bir büyüçülükle bütün istediklerine kavuşur. En sonunda bezgin ve bıkkın pişmanlıklara sürüklenir. Bir ara dua ile Tanrıya yönelir.. ki şeytan ona, "Her tapınak bir aç midedir, duyuracaksınız!" der. Ardından saf aşkın sembolü güzel Helena'yı getirir. Üstüne atılır büyüklü kızın.. Saf sevgili birdenbire cin olup kollarından uçar, gider. Böylece Doktor, hem dünya zevklerinde, hem de Tanrısal mutlulukta aldatılmış olarak cehenneme yuvarlanır, şeytanın çilgınca kakhahaları arasında.. Bahsi Faust kazanır, şeytan yenilir. Ama Mefisto'yla anlaşmalarına göre serüvenin hiç bir anında ve zevklerinin en doruğunda bile "Aman! Ne güzel, zaman dursun!" diyemez.

Bu ağır felsefi piyesin konusu bir bakıma Goethe'nin yaşantısının ta kendisidir. Hele öte yanda insanın, insanlığın sürüp giden sonsuz dramının bir öyküsü sayılır da.. Galiba O hep yaşlı bir Werther olarak yaşadı.. Hani tıpkı doğada Tanrı, Tanrı'da Doğa birliğini tanımlayabilmek üzere.. Günahlarının ateşinde yanarak arınmak için...

Yaşlı Werther, Olgun Faust

Yaşlı Werther, hep ustası Spinoza'nın ahlâkına sığır ve "Ben Spinoza ahlâkında bütün yaşamıma uygun bulduğum doğuştan "kavrayış sezgisi"ni yakaladım. O, bana Tanrıyı doğada, Doğayı Tanrı da bozulmaz bir şekilde görmeyi öğretti." derken, kendisi de çağdaşı ve dostu Hegel gibi, "San'atı, ruhun en yüce bir anlatım aracı sayar. Ruhu, sonlu-belirli bir eylem içinde en yüksek san'at musiki değil, şiirdir." sözleriyle bağlar. Ama Beethoven'le pek anlaşamazlar. Oradan güzelliğe ulaşmak için karakteristikten yola çıkacaktır. Nesnel, öznal görüşler çığırındaki her adımı başında, "Sezdim bir düşünce ve düşüncem bir sezgi olur." çizgisinde birleşirler. Amaç-Erek kavramıyla da tüm ikilik değeryargıları sökünderler: mükemmel-kusurlu, güzel-çirkin, haklı-haksız v.b. Meğerse "şiir, üzerine resim yapılmış bir pencere camına" benzetilirken, "Yalnızlık, tek sözcük, söylenişi kolay. Fakat ne yazık, taşınması o denli zor ki.."yle yakınılır. Başka bir eşdeyişle şair, "Zaman benim sahibimdir; benim tarlam ise yine zamandır." bilgeliğini gösterir. Adeta Konfüçyüz gibi, "Bol ışık olan yerde daima koyu gölgeler bulunur"u, bir doğal yasa gücüyle, "Özgürlük de yaşam gibi kendisini

hergün savaşarak elde etmek zorunda olanlara gülümser." le sona erdirir. Ne var ki bu yeryüzü doğası tüm nakışlarıyla Tanrının elyazısı olmasın.?. İşte hiçbir aşırı akımdan, uçarı esinden etkilenmeyen bir bağımsızlık tacı.. Giyebiliyormusunuz Yigitler..?

Goethe'nin lirik ve Almancanın destansı şiirleri yanında tarihsel trajik piyeslerle ötekiler şöylece sıralanı: Egmont, Prometheus, Ceasar, Muhammet, Doğu-Batı Divanı, baştan ikisi için dostu Beethoven üvertürler bestelemiştir.

Ortak sevgili ateşli Bettina'nın tanıştırdığı müzik dehası Beethoven'le dostlukları hiçbir zaman istenilen düzeye çıkmaz. Ne yazık ki gerek onunla, gerekse müzikle olan ilişkilerine sayfalarımız pek dar gelir. Ayrıca İran şairlerinden Hafız'ın etkisi altında kalmış, onun örneği şiirler kaleme almıştır, bir "Divan" dolduracak kadar...

Şair son yıllarını jeolojik, biyolojik konulara harcar. Oysa filozof, hatta yetmişbeş yaşındayken bile 17 yaşındaki nefes kesici bir güzele tutulur. Karısı erken öldüğü için O'nu nikâhlamak bile ister. Zira hâlâ, "İşe yaramayan bir yaşantıyı sürdürmek vaktinden önce ölmektir. Yaşamımızdaki bir olayın değeri, gerçek olmasında değil, bir anlamı bulunmasındadır." O bunları söylerken belki de insanlığa yakışan "Tekbir dünyayı" hayalliyordu, kimbilir... Demek ola ki kendi kendini yeniden yaratan şairin felsefesi: İlyiliği ruh yüceliğinde, Güzeli doğada, Doğruyu bilimde aramasıdır. Bu kadarıysa bizlere yeterli...

Son Soluğun Son Sözleri

Filozof'un ömrünün son ilkbaharındayız.. Dostu Humbolt'a yazdığı şu satırlarla sona eriyor: "Bu alem üstünde, karmakarışık bir faaliyetin yolunu yitirmiş bilgisi egemendir. Ben, kendimde varolanı ve kalanı olabildiğince çoğaltmak ve seçkin yeteneklerimi düzenlemekten daha iyi yapılacak birşey bulamadım. Geciken bu kâğıdı bağışlayınız."

Yaşantısının son basamaklarında sessiz köşesinde kozasını ör. Biraz da dış aleme küskündür. Ama yine de doğa bilimleri üstüne incelemeler yapar. Yeryüzündeki sürekliliğin canlılığına uyularak değişimle gelişime varıldığını saptar. Hatta Darwin'den daha öncesi önemli bir "evrim teorisinin" ilk temellerini attığı söylenmektedir.

Weimar'da 1832 ilkbaharının bir öğleüstü.. Güneş bütün ılıkılığıyla toprağa inerken, evlerin bir penceresinden son bir soluk göğe yükselir: "Biraz daha ışık"...

İşte o, sahibinin bitmeyen baharının son özlemidir.